

דעת - מכללת הרצוג

בית שאן

יוחנן אחרוני

פרסומי מטכ"ל/קצין חינוך ראשי, ענף השכלה

צבא הגנה לישראל
הוצאת מערכות

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

מהדורת מעריב

כל הזכויות שמורות למטכ"ל / קצין חינוך ראשי – ענף השכלה

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

בית-שאן

המצב הגיאוגרפי

בשם עמק בית-שאן אנו מכנים את חלקי עמק יזרעאל ועמק הירדן המרוכזים סביב העיר בית-שאן. גבולותיו בדרום-מערב הם הרי הגלבוע; בצפון, רכס רמות-יששכר; במזרח, הירדן. לעמק בית-שאן צורת משולש, שאורך צלעותיו מגיע ל-15 ק"מ בקירוב, והוא משתפל בשתי מדרגות רחבות מורחה. לירדן: — מגובה של 50 מ' מתחת לפני הים ל-280 מ' מתחת לפני הים.

לעמק בית-שאן נתונים טבעיים מצוינים. הריהו מבורך במעינות רבים, באדמות בזלת כבדות ופודיות, ובאקלים חם וסוב-טרופי. אין חימה אפוא, שכבר באלף ה' והד' לפסה"נ, בתקופת האבן החדשה ובתקופה הכלקוליתית, אנו מוצאים בו רשת צפופה של יישובי פרוות, שאין אנו מוצאים כדוגמתה במקום אחר בארץ. לעושרו הטבעי של האיזור הצטרף גורם נוסף, מקדמת דנא היה עמק בית-שאן צומת דרכים, וגם כיום מצטלבות בו דרכים מכל ארבעת הכיוונים, אם כי הן מנותקות בחלקן על-ידי הגבולות המדיניים הנוכחיים. בימי המנדט עברה בו גם מסילת-הברזל מחיפה לעבר-הירדן ולדמשק, אלא שבימי קדם היתה חשיבותן של דרכים אלה הרבה יותר גדולה, מאחר שאחדות מהן היו דרכים בינלאומיות, שקישרו את מרכזי התרבות העתיקים של הסהר הפורה. אחד הסעיפים הראשיים של "דרך הים", שעלתה לאורך החוף ממצרים, פנה דרך עמק יזרעאל ודרך עמק בית-שאן ועמק הירדן אל עבר דמשק, ומשם צפונה, לארצות הפרת והחידקל. בדרכים אלה נעו שיירות המסחר, שהביאו אתן סחורות וחפצי מותרות מכל קצות העולם התרבותי של ימי קדם, ושסייעו לפריחתן של ערים גדולות וחשובות. בדרכים אלו נעו גם גייסות המלחמה של האימפריות הקדומות, שהשמו מדי פעם את האיזור ואת הערים שבו.

דעת - מכללת הרצוג

אך עם זאת גרמו שוב להקמת מבצרים ומרכזי אספקה והצטיידות אדירים במקומות האסטרטגיים החשובים. דרך פנימית חשובה, שקישרה את המרכזים היישוביים בעמק ובהר שומרון, הוליכה מבית שאן, דרך רחוב, בזק ותבין, לשכם.

העיר בית שאן שוכנת במרכז העמק ועל נחל חרוד. תלה העתיק של העיר נקרא בפי הערבים תל-אל-חוצן, שפרושו תל-החוסן, תל-הכוח. ואכן זהו אחד התלים הגבוהים בארץ, והוא נשקף לקראתנו מכל קצות העמק. בהיותו שוכן בקצה המדרגה העליונה, הריהו משקיף לכיוון מזרח ומערב גם יחד, וגם משאר הכיוונים הוא מתנשא לגובה רב מעל סביבתו. מצפון לו זורם נחל חרוד, ואפיקו העמוק וגדוש המים היה גורם חשוב בהגנת העיר. עומק שכבותיו המלאכותיות של התל מגיע ל-20 מ', ובהן טמונות 18 ערים עתיקות חרבות, זו על גבי זו. בתקופות רבות חרג יישובה של העיר מגבולות התל, ובתיה וכן בנייניה הציבוריים התפשטו על פני שטח נרחב בסביבתה.

החפירות והמחקרים הארכיאולוגיים לא הצטמצמו איפוא בתל העתיק, אלא פשטו על שטח ניכר בכל סביבותיו; בחפירות אלה נתגלו לעינינו שרידים שונים ומצבות פאר מפוארות, ששפכו אור רב על תולדות הארץ. כנענים ופלשתים, יהודים ויוונים, רומאים ובני ביצאנץ, מושלמים וצלבנים — כולם השאירו כאן את חותמם ואת שרידי מפעליהם.

שם העיר

שם העיר קשור, כנראה, באל קדום בשם שאן, שבית מקדשו היה נערץ במקום. שם זה כבר מוזכר בתעודות הקדומות ביותר, בתעודות המצריות, לרוב בצורת בית-שאל; בתעודות בכתב הבבלי, בצורת בית-סני, ובמקרא, בצורת בית-שאן ובית-שן. בתקופה ההלניסטית והרומאית קיבלה העיר את השם סקיתופוליס. כלומר עיר הסקיתים. אולם בפי התושבים הקודמים נשתמר השם העתיק, וכך

דעת - מכללת הרצוג

סער העיר בית-שאן, נחשף בחפירות

אנו מוצאים גם* בתלמוד ובכתובות יהודיות אחרות מאותו זמן את השם בישן (בי[ת] שאן), ותושבי העיר נקראו בישנים. מכאן התפתחה הצורה הערבית של השם — ביסאן, שנשתמרה עד ימינו.

ייסודה של בית-שאן והתקופות הקדומות בתולדותיה
מן החפירות ידוע לנו, שבית-שאן נוסדה בתקופה הכלקוליתית, באלף הרביעי לפסה"נ, בזמן אחד עם רוב הערים הגדולות שקמו בעמקים, כמו מגידו, בית-ירח וכדומה. בתקופה זו מוצאים אנו תרבות מיוחדת בצפון הארץ, שנתגלתה לראשונה בבית-שאן ובמקומות אחרים בעמקי-יזרעאל, והמכונה לכן בפי החוקרים „תרבות יזרעאל“. תרבות זו מצטיינת בכלי חרס בעלי מירוק אפור נעים, ועל

דעת - מכללת הרצוג

פן שרידיה אלה אנו למדים, שבאותה תקופה הגיעו עמק-יזרעאל ועמק בית-שאן לפריחתם היישובית הראשונה.

כפי שמעידים הכלים הרבים שנמצאו בחפירות, נמשך קיומה של העיר במשך כל האלף השלישי לפסה"נ (תקופת הברונזה הקדומה). עד לשנת 2000 לפסה"נ בקירוב בלבד נבנו ונחרבו חליפות שמונה ערים במקום, זו על גבי זו, ושרידיהן מהווים כשליש מגובה התל. זוהי עדות ברורה להיסטוריה ארוכה.

אך מחוץ לשרידים האילמים האלה איננו יודעים דבר על תולדותיה של העיר בתקופה זו. שמה של בית-שאן מוזכר לראשונה בכתבי המארות המצריים מן המאה הי"ט לפסה"נ, בצורת אשאן. כתבי המארות הם חרסים וצלמיות נושאי קללות ומארות (מכאן השם כתבי המארות), שעליהם נרשמו שמות ערים כנעניות שהתמרדו. הם שימשו למטרות מאגיות. המצרים הקדומים האמינו שעל-ידי שבירתם הם מניעים את האלים לשלוח פורענות על ערים אלה.

בית-שאן (אשאן) היא העיר היחידה מבין ערי העמק הנזכרת בכתבי המארות. נזכרות אהה גם ערים אחרות כגון ליש, חצור ופחל בעמק-הירדן, וערים שונות בעמק עכו, ומכאן אנו למדים, שבראשית האלף השני היתה בית-שאן אחת מערי העמק החשובות, והפרעונים לטשו אליה את עיניהם.

התקופה הכנענית המאוחרת

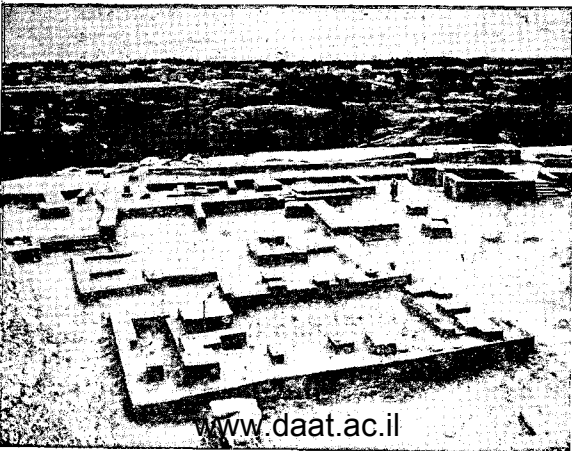
בתקופת הממלכה המצרית החדשה (בתקופת הברונזה המאוחרת, במאות ט"ו—י"ג לפסה"נ), נזכרת בית-שאן תכופות במקורות המצריים (בצורת בית-שאל), בעיקר בקשר למסעות הצבאיים הרבים שעברו דרכה בהודמגויות שונות. כבר ברשימה הגדולה של ערי כנען של תחותמס הג', שחוברת בעקבות נצחוננו על-ידי מגידו, בשנת 1468 לפסה"נ, מוצאים אנו את בית-שאן בין שאר ערי כנען המנוצחות.

דעת - מכללת הרצוג

ומכאן ואילך מופיע שמה ברשימותיהם של כל הפרעונים שבאו אחריו: סתי הא', רעמסס הב' והג'.

החפירות הוכיחו, שבית־שאן היתה בתקופה זו אחד הבסיסים הראשיים של צבא פרעה בארץ, וייתכן שזו גם הסיבה על כי נפקד שם מלכה ממכתבי אל־עמרנה, מכתבי המלכים הכנעניים מהשנים 60—1370 בקירוב, שנמצאו בארכיונו של מלך מצרים מאותה תקופה. במכתבים אלה יש בסך־הכל רק ידיעת עקיפין אחת על בית־שאן. באחד ממכתביו של מלך ירושלים הוא כותב ש"לאנשי גת־כרמל יש חיל מצב בבית־שאן (בית־סאני)". גת־כרמל היא אחת הערים הרבות בארץ שהשם גת כלול בה, והציון "כרמל" בא כדי להבדילה מערים אחרות בשם זה; והיא, כנראה, ג'ת בשרון. מלך ירושלים מביא זאת

יסודות מקדשו של האל מכל בבית־שאן, מהתקופה הכנענית

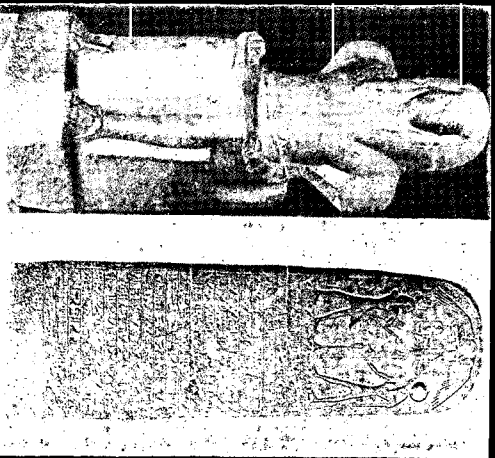
דעת - מכללת הרצוג

כדוגמה לחוסר הסדר השורר בכנען באותה תקופה. האם גורש או הש-
ליט הכנעני של בית-שאן או שמא תפסו אנשי גת את מקומו של חיל
המצב המצרי?

המאה ה"ג, ימי שלטונם של סתי הא' ורעמסס הב', היתה
תקופת הזוהר והאחרונה של שלטון צבא פרעה בכנען. בית-שאן היתה
שוב אחד הבסיסים הראשיים שלהם בארץ. בחפירות נתגלתה גם
שורת מקדשים ובניינים מאותה תקופה, ובהם מצבות ופסלים של
הפרעונים המצריים (על המקדשים — ראה להלן).
שתי המצבות הקדומות ביותר שייכות לזמנו של סתי הא', והן
גם המעניינות ביותר. הן שופכות אור רב על תולדות האיור באותה
תקופה.

מן הראוי לציין שבמצרים נתגלו רשימות טופוגראפיות אחדות
מימי של סתי, המוסרות על כיבושן של ערים שונות בצפון הארץ
ובחוף הפיניקי, וביניהן חצור, עכו וצור. רשימות אלו מתחילות
בקבוצת הערים הבאה: פחל (בעבר הירדן), חמת, בית-שאן, ינועם —
כולן ערים בעמק בית-שאן או בסביבתו. חוקרים שונים הטילו ספק,
האם כוללות רשימות אלו להעיד על מסע צבאי היסטורי, או שיש
לראות בהן רק דברי התרברבות והתפארות שוא. הבאים לפאר את
שם פרעה: והנה נמצאה המצבה בבית-שאן והוכיחה את מהימנותם.
בראש המצבה חקוקה דמותו של פרעה, המקטיר קטורת לאל
השמש רע, ותחתיה כתובת בת 22 שורה בכתב החרטומים המצרי.
הכתובת מתחילה בציין השנה הראשונה לסתי — 1300 לפסה"נ בקירוב
— ואחר דברי הלל ארוכים בא סיפור המעשה הבא:

ויהי ביום הזה ויבואו להודיע את הוד מלכותו בדבר הזה:
האויב השפל בעיר חמת אוסף אנשים רבים ולוקח את העיר בית-שאן.
בברית עם אנשי פחל, או שלח הוד מלכותו את גדוד אמון הראשון,
אדיר בקשה (שמו), לעיר חמת, את גדוד רע הראשון, רב נצחונות
(שמו), לעיר בית-שאן, ואת גדוד סותח הראשון, חזק בקשת (שמו).

סימון: אסילקס של סחי' (טוף המאה ה"ד לפנה"ס). משמאל: פסל בולח של רעמסס הג' (ראשית המאה ה"ב לפנה"ס)

לעיר ינועס. במשך יום אחד הוכנעו להשארת הרד מלכותו, מלך-מצרים העליונה וההחזקה, סחי, בן האל רע, יחי.
כל הערים הנזכרות במצבה שוכנות באזור בית-שאן: חמת

דעת - מכללת הרצוג

זו (היו ערים אחדות בשם חמת ורחוב) היא תל אל-חמה, במרחק של 15 ק"מ מדירים לבית-שאן (כיום בשטח הירדני); רחוב היא תל-א" צארוס, אחד התלים הגדולים בארץ, במרחק 5 ק"מ מדרום לבית-שאן (שמו הקדום של התל נשתמר בקבר שיח' רחאב, הסמוך לו); פחל זהה עם חרבת פחל שבעבר-הירדן המזרחי, מול רחוב; ינועס היא כנראה תל עבדיה, השוכן ליד הירדן, מול בית-זרע, במרחק של 21 ק"מ מצפון לבית-שאן.

המצבה מתארת איפוא התמרדות שאירעה בעמק בית-שאן בשנתו הראשונה לעלייתו של סתי לשלטון. פחל וחמת היו ראשי המורדים, והן כבשו את בית-שאן (וגירשו אולי משם את חיל המצב המצרי). הן ניסו גם להכניע את רחוב, שנשארה נאמנה למצרים. פרעה פעל במהירות ודיכא את המרד במשך יום אחד. שיגור הגדוד השלישי לינועס, שמדרום לכנרת, קשור בוודאי בהמשך המסע הצבאי בכיוון לחצור, כי במצבת הנצחון שהוקמה בבית-שאן נזכר רק המאורע שאירע בקשר לעיר.

ראשית ההתנחלות

על התמרדות אחרת באיזור בית-שאן נגד סתי הננו קוראים במצבה אחרת שנתגלתה בחפירות. מצבה זו שימשה כמפתח דלת בתקופה הביזאנטית, ולכן מטושטש בה הכתב מאד ורק לפני זמן קצר הצליחו לפענחה.

אחרי דברי הפתיחה וההלל השגרתיים בא סיפור המעשה הבא: ויהי כיום הנה ויבואו להודיע לתוד מלכותו. העפרו מהר ירמת ביחד עם התירו. מתקיפים את הנוודים מרוחמה. ויאמר הוד מלכותו: מה יחשבו להם אסיאטים שפלים אלה, שירימו את קשתו? תיהם למהומות נוספות?... ויצווה הוד מלכותו לאחדים מאנשי צבאו ולמרכבותיו המרובות לחזור לארץ הגבעות של כנען. כעבור יומים חזרו בשלום מהר ירמת עם המס ועם שבויים חיים כשלל..."

דעת - מכללת הרצוג

תמונות כנענים. גבר (סימיו) ואשה (משמאל), על כליחרס מהמאה הי"ד לפני הספירה נמצאו בבית שאן

מצבה זו קשורה איפוא במהומות שנגרמו עליידי התקפת שבטים נודדים על סביבת בית-שאן ותיאור חיסולה המהיר עליידי יחידה מצבא פרעה. החזרת מאחד ממסעותיה. אפשר לראות אולי במצבה זו הדים ראשונים להתנחלות הישראלית באזור. שאירעה, כפי הנראה, במשך המאה הי"ג. העפרו הם החבירו של מכתבי אל-עמרנה, קבוצות נודדים המסכנים את שלום הערים השונות. ושאיין להפרידם מהעברים (אף כי אין לזהותם ישירות עם בני-ישראל. שאף הם נכחו ללו. כנראה. במשג הכללי עברים = עפרו). הר ירמיה הוא בוודאי ירמיה — ירמיה המקראית (יהושע יט. כא: כא. כט) שבנחלת יששכר, שמוהים אותה עתה עם כאוכב אל-הוה.

מעניין שבמקרא נזכרות בין משפחות כלב שהתמזגו ביהודה גם משפחות תיריא. יעפר (דה"א. ד. טו"ז). שמוח המזדהים עם התירי והעפרו של מצבה זו. יודעים אנו על הנדידות הרבות. לעתים נדידות עונתיות. שקדמו להתנחלות המשפחות והשבטים השונים (השווה למ"ש של נדידת שבט דן במקרא). ולכן אין זה מן הנמנע שמשפחות התירי יא יעפר נדדי לאורכו של עמק-הירדן. ועל אף שישבו תחילה בקרבת בית-שאן התנחלו בסופו של דבר בחלקה הדרומי של יהודה. עליכל

דעת - מכללת הרצוג

סנים. איזור הר ירמיה היא הרמה שמצפון-מערב לבית-שאן, שבה אנו מוצאים כעבור זמן קצר את שבט יששכר.

העיר בית-שאן והעמק סביב לה לא נכבשו על-ידי שבטי ישראל המתנחלים. האיזור היה שייך להלכה תחילה ליששכר ואחרי כן למנשה: "ויהי למנשה ביששכר... בית-שאן ובנותיה..." אבל בהמשך נאמר: "ולא יכלו בני מנשה להוריש את הערים האלה, ויואל הכנעני לשבת בארץ הזאת. ויהי כי חזקו בני ישראל ויתנו את הכנעני למס והורשו לא הורישו" (יהושע יז, יא"ג; שופטים א, כז).

מעניין גם לציין, שמחוץ לבית-שאן עצמה לא נזכרת במקרא אף אחת מן הערים המופיעות במצבה הראשונה של סתי (רחוב וחמת הנזכרות במקרא הן ערים אחרות בעלות שם זהה). ייתכן שאחדות מהן נחרבו בתקופת ההתנחלות הישראלית, אך עיקר הסיבה לשתיקתו של המקרא בנדון היתה, וודאי, אחרת. סביבת בית-שאן נכבשה ובאה תחת שלטון ישראלי רק בימיו של דוד, ואף אחר מכן לא נשארה זמן רב בידי בני ישראל.

התפירות בבית-שאן הוכיחו, ששלטון הפרעונים בעיר נמשך עד לימיו של רעמסס הששי, עד אמצע המאה ה"ב. מתקופה זו בקירוב (סוף המאה ה"ג) יש לנו גם תעודה מצרית אחרת המזכירה את בית-שאן, והיא איגרת שנונה, שנכתבה על-ידי סופר מהיר מצרי ליריבו, ושהוא מתאר גם את הדרכים הראשיות של ארץ כנען (פפירוס אנסטאסי א'). וזה לשונו של הקטע הדין באיזור בית-שאן (תוך שינוי קל בסדר השמות, שנשתבש, כנראה, בטקסט):

"נהל הירדן כיצד עוברים אותו? הראני נא את רחוב, הודיעני על בית-שאן וקריית-אל. למדני נא על הופעת (נחל) קין, הודיעני על הדרך לעבור את מגידו אשר מעליו".

כאן מתוארת איפוא הדרך הראשית בעמק ("דרך הים"), ממזרח למערב. אחרי מעבר הירדן מגיעים לשתי הערים הראשיות השולטות על עמק בית-שאן, רחוב ובית-שאן, ומכאן נמשכת הדרך בעמק

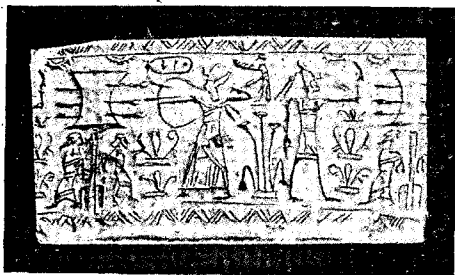
דעת - מכללת הרצוג

יזרעאל למגידו (נחל קין - קינה - הוא מי מגידו המקראי. שופטים ה. יט. הנזכר גם בתיאור הקרב של תחותימס הג' על-יד מגידו). את המקום השלישי באיזור זה, את קרית-אל, איננו מכירים ממסור אחר, אך אולי אפשר להניח שזהו איזור המקדשים של בית-שאן, שהשתרע על פני חלק ניכר מהתל, כפי שהתגלה בחפירות.

השלטון הפלשתי

גם אחר הפסקת שלטון הפרעונים לא עברה מיד בית-שאן לידיים ישראליות. שני המקדשים המצריים האחרונים של בית-שאן המשיכו להתקיים עד לתקופתו של דוד. האחד היה מוקדש לאל הכנעני מכל והשני לאלה ענת (ר' להקן בפרק על החפירות). האחרון הוא בודאי "בית עשתרות", שבו שמו הפלשתיים את כליו של שאול המלך אחרי נצחונם בגלבוע: "ויהי ממחרת ויבואו פלשתים לפשט את החללים

חוחמת נליל ממקדשו של רעמסס הג' בבית-שאן

דעת - מכללת הרצוג

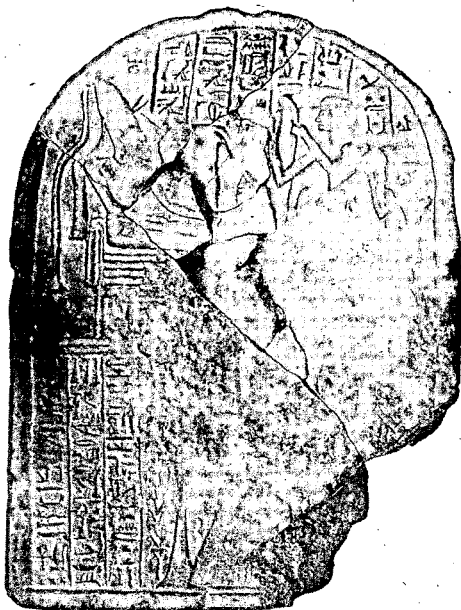
וימצאו את שאול ואת שלושת בניו נופלים בהר הגלבוע. ויכרתו את ראשו ויפשיטו את כליו וישלחו בארץ פלשתים סביב לבשר בית עצביהם ואת העם. וישימו את כליו בית עשתרות. את גויתו תקעו בחומת בית-שאן. וישמעו אליו יושבי גלעד את אשר עשו פלשתים לשאול. ויקומו כל איש חיל וילכו כל הלילה ויקחו את גוית שאול ואת גוית בניו מחומת בית שן ויבואו יבשה וישרפו אותם שם. ויקחו את עצמותיהם ויקברו תחת האשל ביבשה ויצומו שבעת ימים" (שמואל א' לא ח"ג).

עשתרות הוא. כנראה שם כולל לאלות הכנעניות, כולל גם את ענת. לפיכך ייתכן גם שהמקדש השני לכבוד מכל אינו אלא "בית דגון" המקראי. שבו שמו הפלשתים את ראשו של שאול (וישימו את כליו בית אליהם ואת גלגלתו תקעו בית דגון" — דברי-הימים א' י.י). אם נכונה הנחה זו, הרי גם כאן מזכיר המקרא את דגון, שנערץ במיוחד ע"י הפלשתים — בתור שם כולל לפולחנות הכנעניים השונים. מסיפור זה למדים אנו, שבסוף המאה ה"א משלו פלשתים בבית-שאן. הם ירשו את שלטון הפרעונים בעמק, ובית-שאן שימשה גם להם מרכז. יבש-גלעד שכנה בעבר-הירדן המזרחי, על נחל יבש, הנופל לירדן. כ"2 ק"מ מדרום-מזרח לבית-שאן. מתוך שמכירים אנו את מקומה של יבש-גלעד בימי קדם, יודעים אנו כי מבצעם הנועז של אנשי יבש-גלעד הוא בגדר האפשר. אנשי יבש גמלו לשאול מעשה צדקה אחרון, בזכרם כיצד הצילים ע"י פעולתו הנמרצת מידי העמונים (שמואל א' יא). יישובה של בית-שאן היה בתקופה הנדונה כנעני-נכרי, תחת שלטונם העליון של הפלשתים.

השלטון הישראלי

רק לזכותו של דוד יש לוקף את כיבושה של בית-שאן וסביבתה סמוך לשנת 1000 לפסה"נ. אמנם אין לנו ידיעה מפורשת על כך — אך בראשית ימיו של שלמה מוצאים אנו את בית-שאן בתור אחת

דעת - מכללת הרצוג

אסטילה מבית שאן, המתארת את האל מכל, שלכבודו הוקמו – בתקופות
שונות – מקדשים במיר

דעת - מכללת הרצוג

הערים הראשיות של המחוז החמישי הישראלי: „בענא בן אחילוד (ניצבו של שלמה): תענך ומגדו וכל בית שאן...“ (מלכים א' ד, יב). מתקופה זו נמצא בתל גם קטע של חומה, השייך לטיפוס הבנייה שהיה מקובל בבנייני הממלכה הישראלים, מימיו של שלמה ואילך. אולם למעשה נשאר יישובה של בית-שאן ובנותיה כנעני בעיקרו גם בתקופה זו. הנציב (הניצב) הישראלי, שישב עתה במרומי התל של בית-שאן, תפס את מקומם של המושלים הפלשתיים והמצריים שקדמו לו. לא ייפלא איפוא שאיננו שומעים עוד על בית-שאן וסביבתה במקרא.

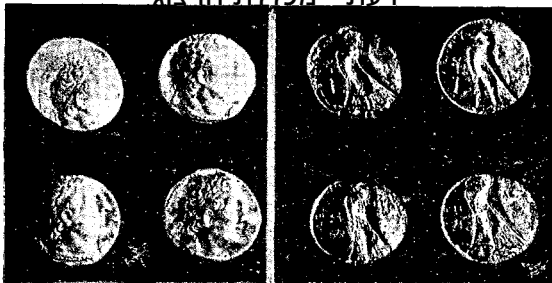
בשנת 920 בקירוב, בשנתו החמישית של רחבעם מלך יהודה, נכבשה העיר על-ידי שישק מלך מצרים. ברשימת הערים שכבש במסע זה מופיעה שורת השמות הבאה: העמק — רחוב — בית-שאן — שונם — תענך — מגידו. ב„העמק“ הכוונה בראש וראשונה לעמק בית-שאן — ובהגיעו לעמק הוא עולה דרך רחוב על בית-שאן וממשיך ממנה בכיוון למגידו (כמו בפפירוס אנסטאסי כנ"ל). אולם מסעו של שישק היה רק מסע שוד וחורבן ולא הביא בעקבותיו את שלטונו של פרעה על הערים שנכבשו.

השלטון הישראלי ארך קרוב ל-300 שנה, אולי תוך הפסקות קצרות בימי הקהבות עם הארמים.

בסוף המאה הח' עבר השלטון בבית-שאן לידי הפחה האשורי, ואותו ירשו אחרי כן המושלים הבבלים והפרסים. אין לנו ידיעות על העיר באותה תקופה, וגם החפירות לא הוסיפו הרבה על ידיעותינו.

ימי הבית השני והתקופה הרומאית-ביזנטית

בימי החשמונאים מוצאים אנו בבית-שאן עיר הלניסטית ושמה סקיתופוליס. כלומר עיר הסקיתים. ייתכן שיש בשם זה משום זכר לכיבוש העיר ע"י הסקיתים בסוף ימי הבית הראשון, אך איננו יודעים דבר על מסע זה. על-כל-פנים זהו שמה בתקופה ההלניסטית והרומ-

מסבעות הלניסטיות מבית־שאן (פנים ואחור)

אית. בתקופה זו היא הפכה לאחת הערים ההלניסטיות הראשיות בא־רץ. טריפון הסורי בחר בה כמקום הפגישה עם יונתן החשמונאי, ומשם משך אותו בערמה לעכו ורצח אותו (חשמונאים א', יב, ואילך). יוחנן הורקנוס כבש את העיר בשנת 107 לפסה"נ ובמשך כמה עשרות השנים הבאות היא נשארה תחת שלטון יהודה, עד שפומפיוס, המצביא הרומאי קרע אותה שוב בשנת 63 לפסה"נ מיהודה. החל מאותו זמן, כנראה, התקיימה קהילה יהודית בעיר, אך רוב תושביה נשארו יוונים. יהודי העיר היו, כנראה, רובם מתיוונים. יוסף בן מתתיהו מספר, שב־התנגשות בין היהודים ליוונים בראשית המרד גלחמו יהודי בית־שאן נגד אחיהם היהודים. מעשה בגידה זה לא הציל אותם; התושבים הנכ־רים של בית־שאן פיתו אותם בערמה לצאת מתוך העיר ולהתחבא, ואז התנפלו עליהם וערכו בהם שחיטה: „עד העת ההיא היו קרבות ליהר־דים רק עם בני נכר, אולם בהצותם על בית־שאן ראו בעיניהם כי גם אחיהם היהודים נהפכו להם לאויבים. כי היהודים אשר בבית־שאן הת־יצבו במערכה יחד עם יושבי העיר (הנכרים) ובדרשם שלום לעירם

דעת - מכללת הרצוג

לא זכרו ברית אחים ויצאו להלחם בבני עמם. אולם אורחי בית-שאן לא האמינו בנדיבות רוחם ופחדו מהם פן יקומו עליהם בלילה מבית ויבואו עליהם שואה נוראה. למען יתרצו בדמם אל אחיהם, לכפר עוון בגדם, על כו צוו (האזהרות הנכרים) על היהודים לרדת עם כל בני ביתם לחורשה אשר בקרבת העיר, כי בזה יחזקו את ברית השלום אתם, יתנו מופת כי נאמן לבם עם אנשים נכרים. היהודים מילאו אחרי הדבר בתום לב, ושני ימים ישבן בני בית-שאן במנוחה והוליכו את היהודים שולל, למען יאמינו לדבריהם, ובלילה השלישי תרו את מחנה היהודים, וראו כי לא שמו להם שומרים ורבים מהם נמו שנתם, ושחטו את כולם במספר שלשה-עשר אלף איש, ובזזו את רכושם" (מלחמות ב. ית. ג).

בתקופה הרומאית הגיעה העיר לשיא פריחתה והיתה אחת הערים החשובות ביותר בצפון הארץ. היא היתה אחת מערי הדיקאפולי. לים "ברית עשר הערים", שפומפיוס הקים אחרי כבוש הארץ. בערים אלה, הנאמנות לרומא ולתרבותה, ראו הרומאים משענת לשלטונם בארץ, ומשקל שכנגד לגבי יהודה. בית-שאן היתה אחת הערים הראשיות בברית זו, ותקופה מסוימת אף עמדה בראשה. היא היתה העיר היחידה בערי הדיקאפוליס ששכנה בגדה המערבית של הירדן.

התקופה הרומאית-ביזנטית

בסוף המאה הג', כאשר הארץ חולקה למספר מחוזות, היתה בית-שאן ראש המחוז השני (Palestina Secunda), שכלל את הגליל, את העמק (שנכלל אז במושג גליל) וחלק גדול מעבר-הירדן. בתקופה זו התפשטה העיר הרחק מעבר לגבולותיו המצומצמים של התל העתיק. על התל היה מקדש הלניסטי, ובו היה מרכז הדתי של העיר. חומת העיר הקיפה שטח של $1\frac{1}{4}$ קמ"ר בקירוב (כ-170 דונם), ופיארו אותה בנייני ציבור ומפעלים שונים, ביניהם אמות מים, תיאטרון, היפודרום, וכדומה. בתקופה הביזנטית ישב בבית-שאן הגמון נוצרי.

דעת - מכללת הרצוג

ואחדות מכנסיותיה המפוארות נתגלו ונחפרו. חלק רב משרידי העתיקות, שעדיין נשארו בחלקי העיר השונים, שייכים לתקופה זו. בימי התלמוד היתה בבית-שאן גם קהילה יהודית, אך היהודים היו בה מיעוט ולא הטביעו את חותמם על העיר המיונת. על כן גם פסקו החכמים, שבית-שאן פטורה מן המצוות התלויות בארץ. העיר

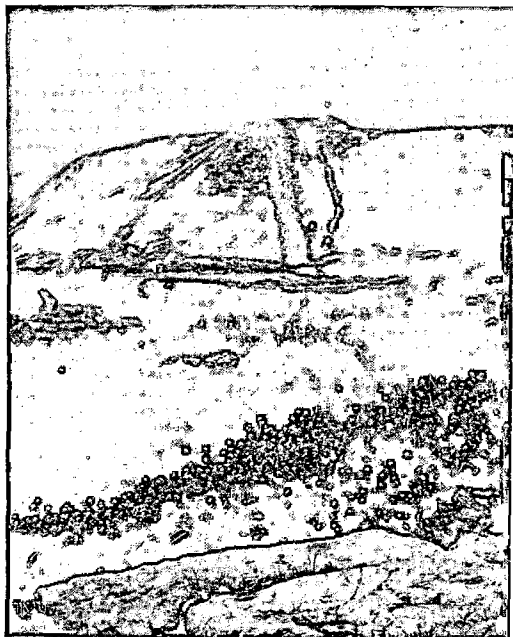
אחת ממנהרות הכניסה לשרידי התיאטרון הרומאי בבית-שאן

תל בית שאן. העיר ששמרה על מעברות ה'

דעת - מכללת הרצוג

ועל מבואותיו הסודתיים של עמק יזרעאל

דעת - מכללת הרצוג

וסכיבותיה מפורסמות בתלמוד בעשרן, בפוריות שדותיהן ובפירותיהן וכן בכלי הפשתה הצבעוניים העדינים שהיו מיוצרים בה. גן עדן — אמר ריש לקיש — „אם בארץ ישראל הוא — בית שאן פתוח...“ (ת' בבלי, עירובין יט, א). שמה קוצר לעתים לבישן, וחכמים דורשים על מין זית משובח הנקרא „בישני“: „בישני — יש אומרים בישני ממש (כלומר מבית שאן); ויש אומרים: שהוא מביש את חברו“ (ת' ירושלמי, פאה ז, כ). על קיומו של בית כנסת יהודי בבית שאן בתקופת התלמוד אנו למדים מסיפור שנשתמר בתלמוד הירושלמי, והמורה, אגב, על יהירותם של חכמים מסוימים: „רבי כרכיה הלך לבית הכנסת של בית שאן, ראה אדם אחד רוחץ ידיו ורגליו מן הכיור, אמר לו: אסור לך. למחר ראהו אותו האיש (את ר' ברכיה) רוחץ ידיו ורגליו מן הכיור, אמר לו: רבי, לך מותר ולי אסור? אמר לו: הן, אמר לו: למה? אמר לו: כן אמר ר' יהושע בן לוי, בתי כנסיות ובתי מדרשות לחכמים ולתלמידיהם“.

בית שאן מהכיבוש הערבי עד הזמן החדש

בית שאן היתה אחת הערים הראשונות שנכבשו בשנת 636 ע"י המוסלמים. בראשית התקופה הערבית עדיין המשיכה העיר לשגשג, אולם המהומות שבאו על האיזור בימי הצלבנים גרמו לירידתה הגמורה, ומאז הפכה לעיירה קטנה, שנבנתה בחלקה על חורבות העיר הרומאית ובחלקה מצפון לעיר העתיקה. זה היה מצבה גם בזמן החדש. בימי הביניים היתה בה קהילה יהודית קטנה, ובתחילת המאה הי"ד התישב בה ר' אשתורי הפרחי, שספרו „כפתור ופרח“ הוא אחד המחקרים הראשונים בידיעת הארץ. בספרו זה מספר אשתורי הפרחי על חורבת בית הכנסת העתיק בבית שאן, ובו שלושה היכלות, המכוונים מול ירושלים. לפי שרידי בתי כנסת אחרים שנמצאו בעמק ובגליל, כגון בית הכנסת של בית אלפא, הסמוכה לבית שאן, אין לפקפק שהבניין המתואר על ידו היה אמנם אותו בית כנסת

דעת - מכללת הרצוג

עצמו המוזכר בתלמוד. מאחר שהוא מזכיר שלושה היכלות נוכל לקבוע שלבית־הכנסת היתה צורת באסיליקה, האופיינית באותה תקרפה לבתי־הכנסת, והמורכבת מאולם תווך ושתי סטראות צדדיות, שביניהן לאולם התווך מפרידות שורות עמודים. הבניין, כפי שעדיין ראה אותו הפרחי, היה מופנה דרומה, לירושלים. אף עובדה זו מוכיחה כי היה זה בית־כנסת (אילו היתה זו כנסייה, כי אז היה הבניין מכון מזורחה). אך הבניין נעלם מאז ומקומו אינו ידוע כיום. בתקופה התורכית לא נעשה דבר כדי לעורר את עמק בית־שאן לתחייה, ובית־שאן נשארה כפר נידח.

באמצע המאה התשע־עשרה, כשנכבשה הארץ ע"י אברהים פחה, הובאו לכמה אזורים ויישובים בארץ מתיישבים מצרים, בין השאר גם לבית־שאן. אולם לא היה בכוח תושבים חדשים אלה לעורר את העיר להתפתחות של ממש.

בשנת 1882, עם התחדשות ההתיישבות העברית בארץ, לא נמצא בעמק בית־שאן יישוב יהודי כל־שהוא. רק בעיר עצמה התיישב במשך הזמן קומץ יהודים קטן. במפקד האוכלוסיה הראשון, שנערך בארץ ע"י ממשלת המנדט בשנת 1922, הסתבר, שבבית־שאן ישבו באותה עת 41 יהודים, כולם יוצאי קורדיסטן, שעסקו במסחר ובמלאכה. בתקופה זו שימשה בית־שאן עיר נפה, ובה רוכזו משרדי הממשלה, ששירתו את יישובי הסביבה ואת היישובים היהודיים שבעמק חרוד. במאורעות 1929 נאלצו תושביה היהודים של בית־שאן לעזוב את עירם, והם חזרו אליה רק עם שוך המהומות. קביעת משרדי הנפה בבית־שאן סייעה להתפתחותה, והיא החלה לקבל בהדרגה ממדים של עיירה. בשעת מפקד האוכלוסיה בשנת 1931 כבר ישבו בעיר כ־3000 תושבים, מהם 88 יהודים.

במאורעות 39—1936, לאחר רצח הרופא היהודי, תושב העיר, שעשה רבות למען בריאות תושביה הערבים והיהודים כאחד, נעזבה בית־שאן כליל מתושביה היהודים. באותה שעה הוקם בעמק בית־שאן

דעת - מכללת הרצוג

היישוב החקלאי הראשון — ניר דוד — שציין את ראשית ההתיישבות העברית באיזור. בעקבות ניר-דוד הוקמו בעצם ימי המאורעות יישובים נוספים. עד שהוקפה בית-שאן מכל עבריה בשרשרת יישובים עבריים. בית-שאן עצמה התפרסמה אז כאחד מקני הכנופיות. שהיו יוצאות מדי פעם לתקוף את היישובים בעמק בית-שאן ואת יישובי עמק חרוד הסמוך.

כשהחלה מלחמת העצמאות ריכוז הערבים כוחות רבים בסביבה. תוך מגמה לשתק, ואחר מכן להשמיד, את היישובים היהודים בסביבה. הם פנו לשיטות הבדוקות מימי המאורעות: התקפות על תחבורה, רציחות מן המארב והתקפות לילה על יישובים. את יציאתם להתקפה גלויה דחו עד שעת הצטרפותם לצבאות ערב, שכבר עמדו הכן בעבר הירדן המזרחי ובהר שומרון. מאידך גיסא, חייב מצב זה גם אותנו להכרעה מהירה. העיר הייתה מוקפת מכל עבר יישובים יהודים ומצב זה הקל עלינו את כיבושה. ב-12 למאי 1948, יומיים לפני הכרזת המדינה, פתחה יחידה, שהיתה מורכבת ברובה מאנשי המשקים שבאיזור, בהתקפה על העיר, ובית-שאן נכנעה; תושביה, שמנו כ-5000 איש, עזבוה. מקצתם כבר לפני הכיבוש ומקצתם לאחריו.

כשנה לאחר מכן גושבה בית-שאן מחדש. העיר גדלה והתרחבה, והיא מונה כיום 6000 תושבים. במקום 5000 התושבים שהיו בה לפני מלחמת העצמאות. כדי לבסס את כלכלתה נעשה ניסיון להפכה למרכז אזורי של מסחר ותעשייה ליישובים החקלאיים בסביבה, בעיקר על בסיס קואופרטיבי, אולם ריבוי המהיר של האוכלוסיה וכן רבגוניותה מבחינת ארץ המוצא, לא הניחו שהתפתחות זו תהא מהירה כפי שתוכנן תחילה. אולם לאט לאט מתבסס והולך חלק ניכר מהתושבים. והם מכים שורש איתן במקום. במידה ותהא אפשרות לפתח בבית-שאן תעשייה מקומית רחבה יותר, יש להניח שהיא תגיע תוך תקופה קצרה ביחס לביסוס כלכלי.

דעת - מכללת הרצוג

החפירות בתל בית-שאן

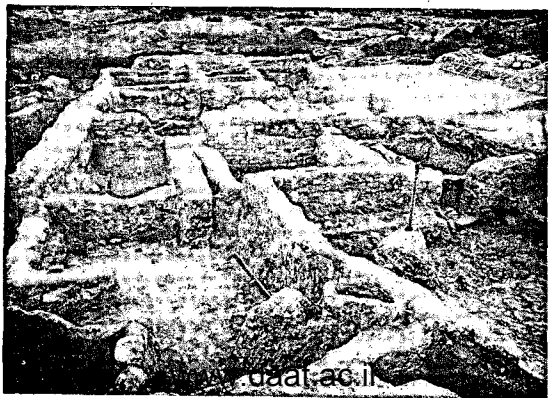
תולדות החפירות ואוסיון

אחד המפעלים הארכיאולוגיים החשובים ביותר שבוצעו בארץ אחרי המלחמה העולמית הראשונה היו החפירות בתל בית-שאן. הן נערכו מטעם האוניברסיטה הפאנסילוואנית של פילאדלפיה (ארה"ב), תחת הנהלחם של החוקרים ק. ס. פישר, בשנים 1921/3; א. רואו בשנים 1925/6; וג'. מ. פיציג'ראלד בשנים 1930/3.

פסגתו של התל התנשאה לפני התחלת החפירות כ־80 מ' מעל לאפיקו של נחל חרוד. 60 המטרים התחתונים של התל הם גבעה טבעית. ואילו 20 המטרים העליונים טומנים בחובם את שרידיהן של 18 ערים עתיקות, שנחרבו ונבנו חליפות, זו על גבי זו.

בעונות הראשונות חשפו החופרים את השכבה העליונה של התל על פני מרבית שטחו. זוהי, כמובן, השכבה המאוחרת ביותר, והיא

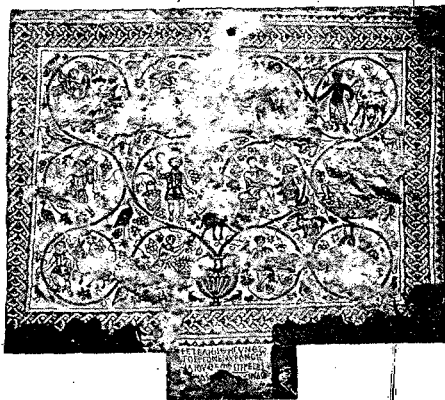
יטודות בתים וקטע רחוב (בקצה השמאלי של התמונה) בחפירות בית-שאן

דעת - מכללת הרצוג

שייכת לתקופה הערבית הקדומה. לא נמצאו בה ממצאים בעלי עניין מיוחד, ואז הוחלט שלא לחשוף עוד את התל שכבה אחר שכבה, אלא להתרכז תחילה בשטח מצומצם אחד. כל שטחו של התל הוא אמנם קטן למדי בהשוואה לתלים הגדולים בארץ ואינו עולה על 25 ד' בקירוב (תלה של מגידו. למשל, משתרע על פני שטח של כ-60 דונם). אולם גם שטח זה אינו מבוטל, וחפירתו בשיטות ארכיאולוגיות מדוייקות תובעת זמן רב ואמצעים גדולים. ולכן התרכזו החופרים עד מהרה באיזור אחד, בקצהו הדרומי. יש הקוראים לאיזור זה „הכיכר הקדושה“ של בית-שאן, כי בו עמדה כפי שהוכרר בחפירות, המקדשים ובתי-

רצפת המזחילה במנזר ששכן ליד בית-שאן בתקופה הביזנטית

דעת - מכללת הרצוג

קטעים מרצפת המוזאיקה במנזר הביזנטי של בית'שאן

התפילה של היישוב, החל מן המקדשים הכנעניים וגמור במסגה המוסלמי.

השכבה הביזנטית

מייד מתחת לחדר התפילה המוסלמי הקטן, בעל מחראב (גומחת התפילה), הפונה דרומה, בכיוון למכה, נתגלתה כנסייה ביזנטית גדולה ומפוארת. אין לה כיום זכר במקום, כי החופרים הסירוה כדי להגיע לשכבות הקדומות יותר, היתה זו אחת מן הכנסיות הגדולות והמושג

דעת - מכללת הרצוג

למות שנמצא בארץ, ולה מבנה עגול, כדוגמת הכנסייה הבנויה על קברו המסורתי של ישו בירושלים.

בתקופה הביזנטית, שהיא השכבה השנייה בתל, היה התל כולו מוקף חומת אבן, והוא שימש למצודה פנימית מבוצרת בתוך העיר הגדולה שהשתרעה סביבו, ושהיתה מוקפת חומת חיצונית. שער הכניסה למצודה היה בפינה הצפון-מערבית, ודרכו מוליך גם כיום השביל אל מרומי התל. רחוב מרוצף הוליך בשני סיבובים גדולים מהשער אל הכנסייה העגולה, ותחילתו גלוייה לעין גם עתה. בתקופה הביזנטית היתה איפוא, התל מצודה ומקום מקודש, וכפי שהתברר בהמשך התפירה, אין קדושה זו אלא המשך מסורת מימים קדומים ביותר.

השכבה ההלניסטית

כאשר פירקו החופרים את קירות הכנסייה, נתקלו מתחת לחלקה הצפוני, במקדש הלניסטי קדום יותר, שנבנה במאה השלישית לפסה"נ בקירוב. במקדש היה אולם מלבני גדול, ומזרחה לו חדר קטן נוסף, קדש הקדשים, ובו עמד פסל האל. כמה מעמדי השיש חלבנים הענקיים (קוטרם 130 ס"מ) עדיין נמצאים בתל. בתוך המקדש נתגלו שברים של פסלים אחדים, וביניהם שברים בודדים של פסל ענק. המקדש נבנה לכבוד האל היווני דיוניסוס, הוא אל הית, שהיה אלה הראשי של סקיתופוליס ההלניסטית. לכן נקראת לעתים בית-שאן במקורות מאותה תקופה גם בשם ניסה, כשם עיר מולדתו של אל זה.

השכבה הישראלית

השכבה הרביעית בתל, שהופיעה מתחת למקדש ההלניסטי, היא השכבה הישראלית. אך ממנה נתגלו רק שרידים מועטים, שלא הוסיפו על הידוע לנו. התגלית החשובה ביותר בשכבה זו הוא קטע של חומת, בנויה אבני גזית בעלות שוליים ערוכות בצורת פסין

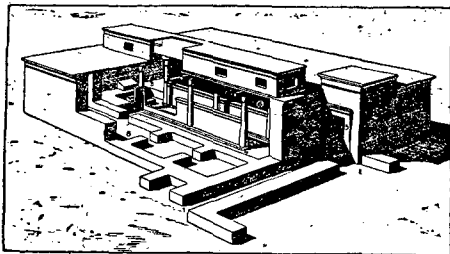
דעת - מכללת הרצוג

(לאורך החומה) ושני ראשים (לרוחבה). בניה זו נמצאה גם במגידו, בארמון מימי שלמה, היא כנראה, שריד מצודתו של בענא בן אחילדה, נציבו של שלמה במחוז העמק.

המקדשים מהתקופה הכנענית

התגליות החשובות ביותר בתל שייכות לסוף התקופה הכנענית המאוחרת, 300 השנים האחרונות בקירוב לפני כיבוש העיר על-ידי דוד. היתה זו תקופה נסערת, בה רבו מלחמות וחילופי שלטון תכופים. חמש פעמים נחרבה העיר באותו פרק זמן; הרי הן השכבות ה'—ט' בתל לפי מניין החופרים. לאותה תקופה שייכים גם ששת המקדשים הכנעניים של העיר, שנבנו בזמנים שונים ע"י שליטיה

תחזרת החופרים למקדש הדרומי שבשכבה ח' (שלטון הפלשתים, 1050 — 1000 לפסה"ס) בבית-שאן: (1) מסדרון המעבר בין המקדש הדרומי והצפוני; (2) הכניסה מן המזרח; (3) הכניסה לחלקו הדרומי של הפרוזדור; (4) החיכל; (5) הדביר (תחזרת מפורקת); (6) הסטרה הדרומית בחיכל; (7) הסטרה הצפונית בחיכל; (8) מערכת מחסנים סביב החיכל.

דעת - מכללת הרצוג

מטעם פרעה. בתל עדין ניכרים שרידי המקדשים של השכבה הנמוכה ביותר. בנייני המקדשים היו דומים כולם זה לזה בתכניתם.

היו אלה בניינים מלבניים בצורתם. בנויים לבנים ומכונים לצד דרום. במקדש. שהיה קטן בממדיו. היו שלושה חלקים: אולם — מעון מבוא לחלק העיקרי. היכל — הוא החלק המרכזי. והדביר. קדש הקדשים. דרך שתי דלתות בקיר הצפוני היו נכנסים מואילם להיכל. וכו' בסיסי שני עמודים שתמכו בתקרה. לדביר — שהיה חדר קטן ללא חלונות — היו עולים בכמה מדרגות מההיכל. לפני המדרגות היה מובח מורם. שעליו נמצאו שרידי קרבנות. בתוך הדר ביר. מול המדרגות. היה כן מורם. שנשא. כנראה. את פסל האל.

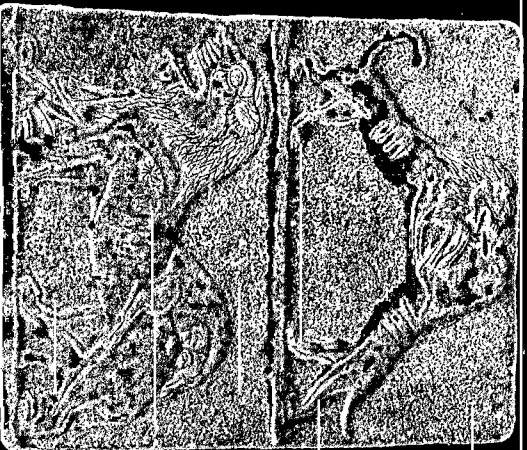
גם ארבעת המקדשים האחרים היו דומים למקדשים אלה בתכניתם הכללית.

כפי שהתברר מן המצבות והכתובות שנתגלו. עבדו במקדשים אלה לשני אלים כנעניים: לאל מכל. שזוהה בתקופה מאוחרת יותר עם אל המלחמה רשף. ולאחר ענת. שפולחנה היה נפוץ בכנען. ועל שמה נקראו בית-ענת. ענתות וכדומה. בכל אחת מהשכבות התיכונות. ו-ז'. נמצא רק מקדש אחד. שבו עבדו לשני אלים אלה בצוותא. כשכבה ה' נמצאו שוב שני מקדשים לכל אחד משני האלים הנזכרים.

על זמנם המדויק של מקדשים אלה עדיין חלוקות הדעות. לדעתו של פרופ' ב. מזר מסתכם זמנם כדלהלן:

ט' — סתי הא'	1290—1310	לפסה"נ בקירוב
ח' — רעמסס תב'	1225—1290	" "
ז' — מרנפתח ויורשיו	1175—1225	" "
ו' — רעמסס תג' ויורשיו	1100—1175	" "
ה' — שלטון הפלשתים	1000—1100	" "

נתאר כאן רק את הממצאים החשובים ביותר שנתגלו במקדשים

תבליט בולט מתחמטת חי"ד לפטה"ג מתחמט, בסני ומקדו"ט, קרב בין אוריה נכרב
 ובסביבתם, והנמצאים עתה בחדר-ההנחות בירושלים (ברוקפולר, בשטח
 החדש ע"י ממלכת הירדן), ובפילאדלפיה שבארצות הברית.

דעת - מכללת הרצוג

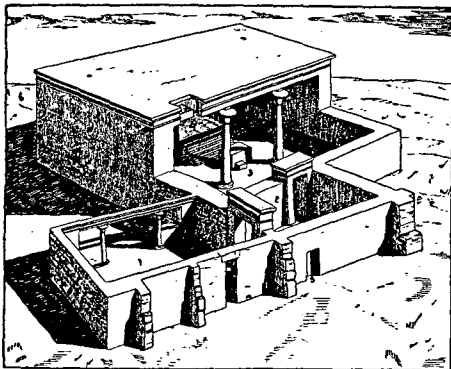
בשכבה הקדומה (ט') נמצאה מחוץ לשתי האסטילות של סתי
הא, שנוכרו לעיל, "מצבה" כנענית בצורת חרוט, עשויה אבן בולת,
שעמדה על בסיס אבנים בלתי מסותתות. למצבות כנעניות כאלה
עברו לראשונה בני ישראל ובכך עוררו את זעמם של הנביאים.
מצבה כזאת כבר נזכרת בסיפורי האבות, למשל, בסיפור חלומו של
יעקב בבית-אל: "וישכם יעקב בבקר ויקח את האבן אשר שם
מראשותיו וישם אותה מצבה, ויצוק שמן על ראשה... והאבן הזאת
אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים" (בראשית כח, יח. כב).

סמל פרימיטיבי זה, הבא לסמל את הכוח הזכרי, לא הניח
את דעת המצרים הקדומים והם הקימו בקרבתו מצבה ל"מכל אדון
בית-שאן". האל מתואר במצבה כשהוא יושב על כיסא המלוכה ושרביט
המלוכה בידו. לפניו עומד האדריכל המצרי שבנה את המקדש וכנו.
הם מביאים לאל מתנה פרחי לוטוס ומבקשים "עושר, בריאות, כבוד
ואהבה". מכאן אנו למדים שהמקום היה "במה" כנענית פתוחה, עד
שנבנו בו אחר מכן המקדשים הנזכרים לעיל.

סמוך למקדשים נמצא תבליט בולת המתאר קרב בין אריה
לכלב. הכלב נעץ את שיניו בגבו של האריה. והאריה שואג ומנסה
להחליץ. כשונבו שמוט לו בין רגליו. תבליט זה, המוכיח אגב, השפעה
בבלית, הוא מן הממצאים היפים ביותר מאותה תקופה, אלא שמשמ-
עונו עדין אינה ברורה. ייתכן שהכלב בא לסמל את הכוח השומר על
המקדש נגד כוחות הרע.

שני המקדשים מהשכבה העתיקה (ט') הוסיפו להחקיים גם
בימיו של רעמסס הב' (שכבה ח'). בשכבה ח' מוצאים אנו גם את
מצבת הנצחון של רעמסס ב' ובה דברי רהב והתפארות. מימיו של
מרנפתח, בסוף המאה הי"ג, מוצאים אנו רק מקדש קטן אחד, בו עבדה,
כפי שמעידה מצבתה של ענת שנמצאה במקום, את מכל ואת ענת
כאחד. עלייד המקדש היתה מצודה קטנה, בה ישב חיל המצב. מצב

דעת - מכללת הרצוג

תחזרת החפורים של המקדש בשכבה ו' (ימי רעמסס הג' ויורשיו, 1175—1100 לפסה"נ) בבית שאן. מבס מדרוס-מערב: (1) חצר חציצונת; (2) החצר הפנימית; (3) החיפל; (4) הדביר

זה מתאים לירידת כוחה של מצרים העתיקה בסוף המאה ה"ג; וזהו תקופה בה חודרים גם השבטים הישראליים לכנען ומתנחלים בת המקדש מזמנו של רעמסס הג' (שכבה ו') דומה לקדמו: פסלו של רעמסס הג' והמפתח הנושא את שם הבנאי ואת שמו של פרעה מוכיחים בעליל שמקדש זה שייך למחצית הראשונה של המאה ה"ב. לשלתי שלטון הפרעונים בכנען.

בשכבה ה', השכבה הכנענית המאוחרת ביותר, מהמאה ה',

דעת - מכללת הרצוג

ניכרים שינויים גדולים. שוב פעם נבנו מקדשים נפרדים והדרומי שבהם הוא הגדול והיפה בכל ששת המקדשים שנמצאו במקום. אף מקדשים אלה היו מוקדשים לאותם האלים (במקדש הקטן יותר נמצאה מצבה לכבודה של ענת), אך עם זאת אירע שינוי מפתיע: כל המקדשים הקדומים נבנו בכיוון דרום-צפון, ואילו המקדשים המאוחרים פונים לפתח מזרחה. מי בנה מקדשים אלה? האם בעליה הכנעניים של העיר אחרי שחרורה מעול פרעה, או שמא כבר אדוניה החדשים, הפלשתים? אין לנו עדיין תשובה לשאלה זו. אך אין ספק שאלה הם שני המקדשים שבהם שמו הפלשתים את ראשיהם ואת כליהם של שאול ובניה. "בית העשתרות" ו"בית דגון", הנזכרים, כפי שראינו לעיל, במקרא.

השכבות הקדומות של התל

ממזרח ל"כיכר הקדושה" נחפר שטח של 16×24 מ' כדי לבדוק את שכבותיו הקדומות של התל וכדי להגיע לקרקע הבתולה של הגבעה הטבעית. נמצאו במקום 9 שכבות נוספות בעומק של כ-10 מ', המשתרעות על תקופה של 2000 שנה. מאמצע האלף הרביעי עד לאמצע האלף השני לפסה"ג. הודות לכלים הרבים שנמצאו, ניתנה בפעם הראשונה אפשרות לקבל תמונה ברורה על כל שלבי התקופה הכנענית בארץ, אך השטח החפור הוא קטן מדי מכדי לתת לנו פרטים מדויקים יותר על תולדותיה של בית-שאן בתקופות אלה. העברר שהשכבה הקדומה ביותר בתל היא מהתקופה הכלקוליתית (האלף הרביעי לפסה"ג). בה נוסדו רוב הערים החשובות בארץ. באותו זמן התקיים במקום יישוב בורות וסוכות.

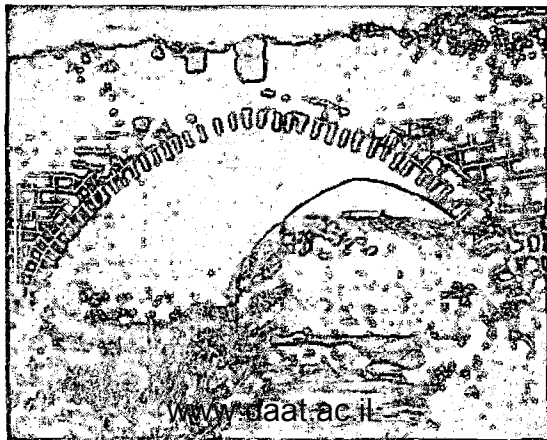
שרידי העיר הרומאית

העיר הרומאית-ביוזנטית הקיפה שטח נרחב משני צדדיו של נחל חרור, במרכזה התנשא. כאמור, התל הקדום על מצודתו ומקדשיו — תחילה מקדש הלניסטי ואחר-כך כנסייה בוצרית, שהשקיפו על

דעת - מכללת הרצוג

פני העיר. שרידי חומת האבן העבה שהקיפה בתקופה זו את העיר כולה עדיין ניכרת בכמה מקומות ואפשר לעקוב בערך אחר מהלכת היא עברה את נחל חרוד סמוך לגשר החדש, עליו עובר הכביש לעיר, עלתה צפונה ואחר מורחה לתל מצטבה, הגבעה שמצפון לנחל, שבי מדרונותיה נמצאו קברים רבים מכל התקופות, ושעליה נתגלתה רצפת מוזאיקה נהדרת של מנזר נוצרי. מתל מצטבה יורדת החומה שוב דרומה, לנחל, ועוברת אותו בגשר עתיק, שנקרא בפי ערבי הסביבה ג'סר אל-מקטע, כלומר הגשר השבור. מכאן מדרימה החומה, מקיפה את מרכזה של בית-שאן, ופונה עם נחל עסי מערבה, סמוך למנזר הלטיני נשתמר שוב קטע יפה. החומה פונה מכאן צפונה, עוברת את הכביש החדש סמוך לכנסייה היוונית ונמשכת צפונית-מערבית במקביל לכביש, דרך השיכונים החדשים, עד לנחל חרוד.

גשר עתיק מעל נחל חרוד סמוך לבית-שאן, נבנה על יסודות רומאיים

דעת - מכללת הרצוג

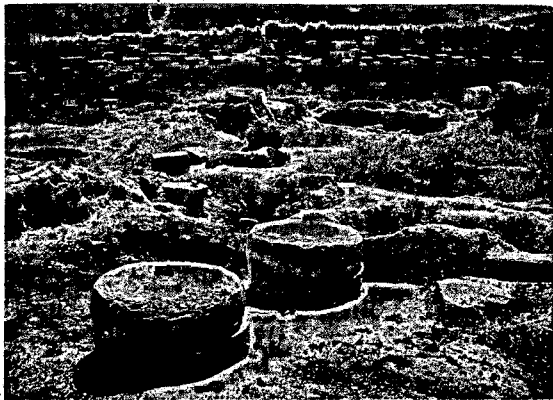
בכל השטח אפשר לפגוש בשרידי כתובות, אבנים ועמודים עתיקים. שלושה מהשרידים של התקופה הרומאית-ביזנטית ראויים לתיאור מיוחד:

1. התיאטרון הרומאי

התיאטרון הרומאי נמצא באמצע הדרך בין התל לעיר החדשה. מושבי הצופים בנויים בחצי גורן עגולה וגבוהה, והמסתכל מהם על הבמה (המכוסה כיום אדמה) רואה את השרטוטים הנחידים של התל העתיק. מתחת למושבי הצופים נשתמרו בחלקם המעברים המקומרים, שדרכם היה הקהל נכנס לתיאטרון. בכל מעבר כזה היה גם פתח לחדר מקביל, שלא נפתח כלפי חוץ. מחדר זה היתה כניסה לחדר אחר, מעוגל בצורתו, וממנו לתוך התיאטרון. חדרים אלה מיועדים היו, כנראה, למשתתפים בהצגה.

2. בית אמידס ביזנטי

בתוך השיכון החדש, באמצע הדרך בין תחנת המשטרה לבין תל בית שאן, נחפר בשנים האחרונות בית אמידים מן התקופה הביזנטית. שרידיו נתגלו בשעת עבודות בנייה. הוא נחפר ע"י נחמיה צורי, מטעם מחלקת העתיקות של מדינת ישראל. בבית היו חדרים רבים, מרוצפים בחלקם רצפת פסיפס. מן המדרגות שנשתמרו למדים אנו שהיתה לו גם קומה עליונה, ששימשה בוודאי בעיקר למגורים. מעניינים במיוחד סידורי המים והסניטציה, שנשתמרו בחדר המבוא. נשתמר בין השרידים כיור אבן בנוי, שאליו זרמו המים בצינור עופרת, והמעלה בזכרוננו את כיור בית הכנסת מבית שאן, המוזכר בתלמוד (ר' לעיל). נשתמרו גם צינורות ביוב עשויים חרס, היורדים מלמעלה, והמעידים שגם בקומה השנייה היו סידורי מים. ליד הכיור היו מאתרי מחיצה מתקנים של בית שימוש, שאליו הוליכו כל צינורות הביוב.

בית שאן, חחדשה, מבט ממחלל העתיק

לפי הכלים הרבים שנמצאו בחדרי הבית, והשמורים, עתה בבית הנכות של מחלקת העתיקות בירושלים, ברור, שהיה זה ביתו של אחד מאמירי העיר במאה השישית לספירה, איש נוצרי לפי אמונתו.

3. המנזר הביזנטי

מצפון לנחל, הרוד, על תל מצטבה, שבקצה הצפוני של העיר הביזנטית, נתגלו שרידי מגור גדול, ובו רצפות פסיפס רבות, הוא נחפר על ידי מחלקת העתיקות של ממשלת המנדט בשנת 1931, והוקם עליו בניין לשם שמירה מפני הגשמים.

כפי שמעידה כתובת יוונית שנמצאה ברצפת הפסיפס נבנה המנזר במאה השישית. הוא היה מורכב מחצר מרכזית, מוקפת

דעת - מכללת הרצוג

חדשים. בקצה הצפוני-מזרחי של הבניין היתה כנסייה קטנה עם אפסיס (קמרון עגול). הפונה מזרחה. ציורי רצפת הפסיפס הם מן השלמות והיפות שנמצאו בארץ. במרכז החצר היה קבוע גלגל מזלות של חדשי השנה. במרכזו מתוארים השמש והירח בדמות בני-אדם. שבראש האחד מהם כתר מקרינן ובראש השני חצי ירח, ושניהם מחזיקים לפידים כוערים. סביבם מתוארים 12 חדשי השנה. כל חודש מתואר בציור המותאם לתכנון. ושמו כתוב ביוונית. פברואר, למשל, מתואר בדמות אדם נושא מעדר ושתיל. דצמבר — ע"י איכר העוסק בוריעה, וכדומה.

שאר שטחה של החצר מחולק לריבועים ולאוקטגונים, ובתוכם ציורי פירות, דגים, ציפורים וחיות שונות. באחד האוקטגונים מתואר צייד הדוהר על סוסו ומושך בקשתו, ולידו היה פצועה בשני חצים (צבוע?).

בחדר קטן, מצפון לחצר, ישנו ציור מעניין אחר, המתאר בציר ענבים. מתוך כך הניצב בתחתית התמונה עולות דליות הגפן ומשרתות ב-12 לולאות. בתוכן מתוארות תמונות שונות של הבציר. בשורה התחתונה, משמאל לכד, מתואר איש הבורר אשכול ענבים. מולו, מימין לכד, ניצב איש שלוב רגלים המסתכל בפירות (לפני הבציר?). שתי התמונות הקיצוניות מתארות אנשים המובילים חמרי רים עמוסים. בשורה השנייה נראים משמאל לימין: איש הנושא סל מלא ענבים; איש המחזיק בידו האחת חרמש ובידו השנייה אשכול ענבים. כשסלו תלוי על ענף; איש היושב על סל ומחלל, כשמולו רר בצ' כלבו שרידי תמונה של אדם הדורך ענבים. בשורה העליונה נראה משמאל אדם מצוייד במין כידון, כשהוא נלחם כלביאה וכגוריה, ומימין איש לבוש סינור צבעוני, על ראשו נוצות, והוא מחזיק כגמל.